

نگاهی بر جایگاه هنر نقاشی در ایران عصر ساسانی

۱. مهرناز اخوان بزاز

کارشناسی ارشد تاریخ هنر ایران باستان، مؤسسه آموزش عالی مارلیک نوشهر، مازندران، ایران

۲. یعقوب ابراهیمی

استادیار گروه هنر، دانشگاه غیرانتفاعی مارلیک، نوشهر، مازندران، ایران.

چکیده

نقاشی، هنر بیان و ایده و عواطف است. هنر نقاشی از گذشته‌های بسیار دور تا کنون همواره نقش موثری بر سیر تکامل نوع بشر داشته است. نقاشی یکی از ابزارهای اولیه ارتباطات و کهن ترین هنر تصویری بشر است، که قدمت آن شش برابر زبان نوشتاری است. هنر نقاشی دارای تاریخی پر فراز و نشیب است. این هنر کهنسال را می توان به افرادی نسبت داد که در سپیده دمان تاریخ بشریت، کلوخه‌ای رنگین از زمین بر می داشتند و شکل جانوران اطراف خود را بر روی دیوار غارها نقش می کردند. حضور فعال این رسانه هنری در عرصه ی هنر آفرینی گاه منجر به ایجاد افسانه‌هایی خارق العاده برای نقاشان و نقاشی هایشان می شده است. هنرمند نقاش گاهی طبیعت را چنان ترسیم می کند که زیباتر از طبیعت می نماید و گاه با استفاده از خطوطی درهم و حتی پاشیدن رنگ، تمامی زندگی را با همه ی آشوب‌ها، غم و غصه ها و ناکامی هایش به نمایش درآورد. وی میداند که چگونه خط، شکل و رنگ افکار و ذهنیات خویش را به تصویر کشد. هنر ایرانی یکی از غنی ترین میراث های هنری در تاریخ جهان است. دوران ساسانی یکی از پرارزش ترین ادوار در تاریخ هنر ایران می باشد که به عنوان چکیده‌ای از هنر تمامی اعصار ایران به شمار می رود. بیشترین مشخصه ی هنر ساسانی نقوش تزئینی آن است که حقایق فرهنگی و اسطوره‌ای، انگیزه‌ای برای پیدایش و تجلی ایده‌آل‌ها بوده است. یکی از تجلیات هنر ساسانی نقوشی است که در سرار سر هنر خود جای داده اند. هدف اصلی این پژوهش بررسی و مطالعه جایگاه هنر نقاشی در ایران عصر ساسانی می باشد از این رو این پژوهش بر اساس ماهیت از نوع تحقیقات تاریخی و بر اساس روش از نوع تحقیقات توصیفی-تطبیقی است. چگونگی گردآوری اطلاعات در این پژوهش به روش اسنادی است.

واژگان کلیدی: هنر، نقاشی، ایران باستان، ساسانی.

مقدمه

نقاشی در ایران سابقه بسیار طولانی دارد. از عصر حجر تا دوران معاصر یک خط سیر ممتد وجود دارد که تعالی این هنر را می‌رساند. ثبت کردن اندیشه هنری بر روی صخره های سنگی و غارها از نخستین نقاشی‌های موجود در ایران محسوب می‌شود. قدمت برخی از این گونه نقاشی‌های صخره‌ای در غارها را به صورت تقریبی تا ۴۰ هزار سال قبل دانسته اند. برای یافتن و پی بردن به هنر نقاشی ایرانی و رمز و راز و تخیلات و آرزوهای هنرمندان گذشته می‌بایست به درون غارها و بر روی صخره ها رفت و نهایتاً بر روی صخره های کوه‌دشت لرستان و در غار دوشه قدیمی ترین نقاشی ایرانی که مربوط به هزاره هفتم ق.م است می‌توان دید. نقاشی‌هایی که با گل اخری یا زغال و چربی حیوانات به کمک پرندگان بر روی دیوار غار نقش بسته‌اند. پس از نقاشی بر روی صخره‌ها و درون غارها نقاشی بر روی سفال صورت گرفت و ایرانیان آن زمان (هزاره ششم ق.م) احساسات و اندیشه‌های خود را بر روی ظروف سفالین پیاده می‌کردند. با ورود به عصر مس و سنگ (۳۵۰۰ سال ق.م) تصویر سازی بر روی ظروف سفالین به درجه کمال خود رسید. در این دوره تصویر ها علاوه بر بار مفهومی برای تزیین و فرم ظروف به کار گرفته می‌شد.

در دوره ساسانیان علاوه بر نقش اندازی بر روی گچ و تزیینات گچ بری، نقاشی با موزاییک برای تزیین داخل کاخ ها متداول گشت. نقاشی به مفهوم بیان اندیشه و القای تعلیمات مذهبی در اواخر دوره ساسانی مطرح شد. (تعلیمات مانی در کتاب آرژنگ روی پوست بهترین نمونه از این ادعاست) (انصاری، ۱۳۸۵: ۱۰۴).

در این پژوهش سعی بر آن است به بررسی و مطالعه نقش و جایگاه هنر نقاشی در دوره ساسانی بپردازد.

سوالاتی که در این پژوهش مطرح است؛ هنر تصویری ساسانی چگونه شکل گرفته است؟ و فرضیه پژوهش بدین شکل مطرح می‌شود که؛ هنر ساسانی با بکارگیری تمامی نمادهای کهن ایرانی و تلفیق آن با سبک یونانی و غربی، هنر نوینی را به جهان عرضه کرد که پایه و اساس نقاشی ایرانی بر آن شکل گرفت و تا قرن‌ها پس از آن و حتی تا هنر معاصر ایران ادامه یابد.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش بر اساس هدف از نوع تحقیقات بنیادی و بر اساس ماهیت و روش از نوع تحقیقات تطبیقی-تاریخی است. چگونگی گردآوری اطلاعات در این پژوهش به روش اسنادی (کتابخانه‌ای) است که براساس آن کلیه منابع و شواهد تاریخی مورد مطالعه و فیش‌برداری قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های در باب هنر نقاشی ایران زمین به صورت پراکنده پرداخته شده است که در اینجا می‌توان به برخی از آن‌ها که مرتبط با موضوع پژوهش حاضر است اشاره نمود:

اخوان اقدم، ندا (۱۳۹۷). پژوهشی تحت عنوان «هنر ساسانی شمایل نگاری یا شمایل شکنی». این پژوهش نگاهی است به شمایل نگاری از منظر مذهب و آیین در دوره ساسانی که مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته شده است.

دادور، ابوالقاسم و دیگران (۱۳۹۱). پژوهشی تحت عنوان «بررسی تاثیرات نقاشی ساسانی بر دیوارنگاره های سغدی». این پژوهش این مقاله با توجه به آثار مکتوب و تصویری باقی مانده از هنر ساسانی و سغدی که در زمان امپراتوری ساسانی در دوره هایی زیرمجموعه این پادشاهی بوده است به بررسی تاثیرات هنر ساسانی بر دیوارنگاره های سغدی می پردازد.

کفشچیان مقدم، اصغر (۱۳۹۱). پژوهشی تحت عنوان «بررسی ویژگی های نقاشی دیواری» انجام دادند. پژوهش حاضر تلاش دارد تا ضمن بررسی کارشناسانه تعاریف و عوامل موثر و تاریخچه این شاخه هنری، درک واقعی تری از هنر نقاشی دیواری به عنوان هنری چند رسانه ایی را ارائه دهد.

پوپ، آرتور اپهام (۱۳۹۰). پژوهشی تحت عنوان «سیری در هنر/ ایران (از دوران پیش از تاریخ تا امروز)». ترجمه نجف دریابندری و دیگران، در این کتاب به بررسی و مطالعه هنر از دوار مختلف ایران پرداخته است.

ریاضی، محمدرضا (۱۳۸۳). پژوهشی تحت عنوان «طرح ها و نقش های دوران ساسانی» انجام دادند. این پژوهش سعی بر آن دارد که به مطالعه نوع طرح ها و نقش و مفاهیم آن را در آثار دوره ساسانی مطالعه و تحلیل نماید.

گرین، جان (۱۳۷۹). پژوهشی تحت عنوان «تاریخچه نقاشی دیواری» انجام دادند. در این پژوهش با استناد به منابع مکتوب تاریخی، تاریخچه اولیه خواستگاه هنر نقاشی و نقاشی دیواری پرداخته شده است.

تعریف واژگان تحقیق

برای درک صحیحی از ماهیت نقاشی و میزان کیفیت و تاثیر گذاری آن از هنرهای همجوار لازم است ابتدا به یک دورنمای کلی از تعریف نقاشی برسیم. در فرهنگ لغت معین واژه نقاشی چنین بیان شده است: «عمل و شغل نقاش، و آن از هنرهای تصویری و هنری است دوبعدی که بروی سطح انجام می شود هر چند در نقاشی عمق و فضا به بیننده القاء می گردد عملاً در آن عمق وجود ندارد و وجود عمق و فضا در آن نتیجه رعایت قواعد پرسپکتیو است (فرهنگ و لغت معین، ۱۳۸۱: ۴۷۸۲).

در فرهنگ بزرگ سخن دکتر حسن انواری نیز چنین مطرح شده است: «هنر بیان افکار، تخیلات و عواطف به وسیله خط شکل، رنگ و مانند آن بروی سطح (فرهنگ سخن، ۱۳۸۱: ۴۷۸۰).

شاید بهترین تعریفی که از ماهیت نقاشی می توان کرد این باشد که، «هنر نقاشی هنر ایده ها و عواطف است با آفرینش کیفیت های زیبا شناختی معین، در یک زبان بصری دو بعدی (پاکباز، ۱۳۸۶: ۵۷۵).

عناصر تشکیل دهنده و اساسی این زبان هنری عبارتند از: خط، شکل، رنگ و سایه، بافت، فضا؛ و در این میان عنصر رنگ را می‌توان از مهمترین عناصر نقاشی به شمار آورد.

با کاربست‌های هوشمندانه همین عناصر بصری است که می‌توان به شیوه‌های مختلف، القای حس حجم نور حرکت و فضا را بر سطحی تخت و دو بعدی ایجاد کرد. «چگونگی ترکیب‌های عناصر در اساس موجد کیفیت بیان هنری است. بنابراین هر اثر نقاشی خواه بازنمایی پدیده ایی واقعی یا فوق واقعی باشد، خواه تجسم مضمون روایی و یا نمایش روابط بصری کاملاً انتزاعی در یک الگو یا طرح بیانگر و دلالت کننده استوار است. هنر نقاشی تا قبل از اواخر قرن نوزدهم دارای وظایفی چون روایت، توصیف، مستند نگاری، داستان پردازی و تبلیغ بود که در اواخر سده نوزدهم با وانهادن این وظایف به خلوص و استقلال بیانی خویش دست یافت هنرمند نقاش پیام های بصری خویش را بر حسب کیفیات حسی و امکانات بیانی ابلاغ می نماید. فارغ از شیوه و نوع تکنیک خلق اثر نقاشی؛ هنرمند نقاش بیشتر متکی به بیان و نگرش خاص و درونی خویش به موضوع نقاشی است تا از این رهگذر آرمان ها و ایده آل های ذهنی و باورهای خویش را در قالبی شخصی و به دور از تاثیر گذاری سایر عوامل محیطی و اجرایی بر پایه بنیان های زیباشناختی عرضه کند. تنوع سبک‌های نقاشی نیز از نتایج همین عوامل می باشد (پاکباز، ۱۳۸۶: ۵۷۵).

تاریخچه نقاشی

نقاشی یکی از ابزارهای اولیه ارتباطات و کهن ترین هنر تصویری بشر است، که قدمت آن شش برابر زبان نوشتاری است. هنر نقاشی دارای تاریخی پر فراز و نشیب است. این هنر کهنسال را می‌توان به افرادی نسبت داد که در سپیده دمان تاریخ بشریت، کلوخه‌ای رنگین از زمین بر می‌داشتند و شکل جانوران اطراف خود را بر روی دیوار غارها نقش می‌کردند. حضور فعال این رسانه هنری در عرصه‌ی هنر آفرینی گاه منجر به ایجاد افسانه‌هایی خارق العاده برای نقاشان و نقاشی‌های شان می‌شد. با وجود تمامی این افسانه ها و تاریخ پر و فراز و نشیب تکاملش همواره ابزاری برای ابراز کردن و به اشتراک گذاشتن احوال و اندیشه های بشری بوده است. این هنر تنها در مقام نوعی بیان شخصی همیشه به افشای عوالم فردی موقوف نمی‌ماند، بلکه می‌تواند وسیله‌ی القای برداشت‌های هنرمندان از انواع مسائلو مشهودات وابسته به زندگی عموم گردد (فریه، ۱۳۷۵: ۱۷).

تاریخ هنر نقاشی در ایران به زمان غارنشینی برمیگردد. در غارهای استان لرستان تصاویر نقاشی شده از حیوانات و تصاویر کشف شده است. نقاشی های کشف شده در مناطق تپه سیلک و لرستان بر روی ظروف سفالی، ثابت می کند که هنرمندان اینمناطق با هنر نقاشی آشنایی داشته اند. نقاشی در میان ساکنان اولیه ی ف ات ایران بیشتر شامل نقش های روی سفالینه هاست. بدعت نقاشی روی سفال را بیشتر محققان به ساکنان اولیه فلات ایران نسبت می‌دهند. به جز نقاشی‌های روی سفال‌ها،

تعدادی نقاشی بر دیواره‌های غارهای لرستان به دست آمده است که متعلق به بیش از ۱۲ هزار سال پیش است (پوپ، ۱۳۸۰: ۸).

تصویر ۱: نقاشی‌های غار لرستان (افشاری، ۱۳۹۰: ۱۵).

در حدود ۶-۸ هزار سال پیش کم‌کم گروه‌های انسانی در مناطق حاصلخیز و دارای آب و هوای مناسب مستقر شدند. مجتمع‌های مسکونی تشکیل شد و کشاورزی و دامداری توسعه پیدا کرد. تحولاتی مانند شکل‌گیری زبان و خط، کشف فلزات و پی بردن بشر به ضرورت نظم و قانون، زندگی انسان را دگرگون کرد. یکی از تغییرات مهم در هزاره‌ی چهارم قبل از میلاد اختراع چرخ سفالگری بود که به احتمال، در سرزمین عیلام روی داد. چرخ سفالگری تأثیری چشمگیر در کمیت و کیفیت تولید اصلی‌ترین فعالیت صنعتی بشر یعنی سفالگری داشت. تولیدات سفالی این دوره شامل؛ کاسه، ظروف دهان گشاد، جام و پیاله‌های پایه دار هستند. رنگ این سفال‌ها، معمولاً کرم یا نخودی است که با رنگ سیاه یا قهوه‌ای تیره و نقش‌های هندسی، جانوری و تلفیقی تزیین شده‌اند. مهم‌ترین ارزش هنری سفال‌ها به دلیل نقش و نگارهای روی آن است. با مطالعه‌ی این نقوش می‌توان بر بسیاری از خصوصیات زندگی و افکار مردمان آن دوره پی برد. نقوش روی سفال‌ها یادآور نقاشی‌های غارهایی نظیر دوشه، هومیان و میرملاس در لرستان است و گویی صورتی تکامل یافته از آن‌ها است (سلحشور، ۱۳۹۶: ۱۰۹).

بی شک اولین نموده‌های هنر تصویرگرایی ایران بر روی سفالینه‌ها نقش بستند. این سفالینه‌ها که در ابتدا در دود هزاره‌ی پنجم ق.م ساخته می‌شدند، خشن و با پختی ناقص بودند. انسان در ابتدا ظروف ساده‌ای با دست ساخته و در هوای آزاد و بعدها در میان شعله‌های مستقیم آتش به عمل می‌آمده است و سپس با پیشرفت تمدن بشری نقاشی در قالب نقوش در سایر هنر بشر چون مهر و تبت آثار فلزی و معماری و غیره نمود پیدا کرد.

تصویر ۲: سفالینه های منقوش با نقوش حیوانی و هندسی هزاره پنجم پیش از میلاد (سلحشور، ۱۳۹۶: ۱۱۲).

نقاشی ساسانی

در عصر ساسانی، نقاشی بیش از دوره اشکانی مورد استقبال شاهان بوده است. ولی متأسفانه امروزه تعداد کمی از این نقاشی‌ها به دست ما رسیده است، که از آن جمله می‌توان به تکه نقاشی‌های ایوان کرخه در شوش، حاجی آباد فارس، حصار در دامغان، بقایای دورا اورپوس و شوش و تعدادی موزایک در بیشاپور اشاره کرد. مورخان دوران اسلامی از وجود نقاشی‌های زیبا در کاخ‌های شاهان ساسانی گزارش داده‌اند که از آن جمله می‌توان به روایت قزوینی از کاخ خسرو انوشیروان اشاره کرد که می‌گوید در تالار اورنگ کاخ تابلوی عظیمی بوده که محاصره و نبرد انطاکیه را نشان می‌داده و شاه بر اسب کهتری سوار بوده و جامه‌ایی سبز بار تن داشته و در مقابل او سواران ایرانی و بیزانسی قرار داشتند. طبری در کتاب خود می‌نویسد "که وقتی سعد ابی وقاص در نبرد قادسیه پیروز شد و کاخ مداین به دست مسلمانان افتاد، در ایوان این کاخ نقاشی‌هایی بوده که تا دویست سال بعد از آن نیاز هنوز وجود داشته است" سند این ادعا سروده‌های بحتری شاعر قرن سوم هجری بوده است. مسعودی نیز که مورخ و جغرافی‌دان مسلمان بوده، در کتاب خود مرو المذه از ساختمان عظیمی صحبت می‌کند که هنوز در آن زمان که بیش از سه قرن از فتح مسلمان گذشته بوده، هنوز پابرجا بوده است. تمامی این اسناد تاریخی دال بر این نکته است که در زمان ساسانیان، نقاشی یکی از عناصر اصلی تزئین بناها و کاخ‌ها بوده است (دادور، معینی‌الدینی، ۱۳۹۱: ۲۳).

هنر ساسانی با همه‌ی تلاشی که برای بازگشت به هنر پارس و هخامنشی داشت، اما رگه‌هایی از نفوذ هنر غربی و یونانی و رومی را با خود به همراه داشت. اما بیشتر بار پایه‌ی هنر کهن ایرانی و آسیای غربی استوار بود. عناصری از هنر هخامنشی را احیا می‌کرد و از هنر اشکانی نیز بهره می‌برد. این هنر تصویری در جامعه‌ایی که با نظم خاصی اداره می‌شد و همه‌ی اعضای آن در نظام طبقاتی منظم طبقه بندی شده بودند، مشخصاً بر نظم و وضوح و روشنی تصاویر تاکید داشت. هنری درباری و شاهانه که بیشتر به بازنمایی کارهای پادشاه اعم از شکار، دیهیم گیری از اهورا مزدا، و حالتهای مختلف می پرداخت (پاکباز، ۱۳۸۴: ۲۷).

از ویژگی های دیگر نقاشی ساسانی می‌توان به توجه به جزئیات، دقت در خطوط، طراحی‌های مرکب خطی است ترکیب بندی‌ها بیشتر متقارن و در داخل کادرهای دایره‌ایی و مربع است. طراحی‌ها منسجم و رنگ آمیزی عالی دارند روایت‌گری و تحرکی که در نقش‌ها دیده می‌شود تفاوت اساسی میان هنر ساسانی و هخامنشی است. در نقش برجسته سازی بیشتر تاکید بر حالت واقع گرایی است تا نمادگرایی (علیخانی، ۱۳۹۲: ۵۱).

این زبان روایی و تزئینی در هنر تصویری، ساسانی می‌تواند نشان دهنده‌ی از این هنر در کتاب آرایبی نیز استفاده می‌شده است کلا هنرمند زمان ساسانی تصویری آرمانی از واقعیت را نمایش می‌داده نه بازنمایی واقعه‌ای خاص او تصاویر گویای داستان مورد نظرش را پشت سرهم و در پی هم می‌آورد و سعی می‌کند اعمال قهرمان اصلی داستان را که اکثراً شخص پادشاه است برجسته نماید برای اینکه جلوه و شکوه بیشتری به تصویر مورد نظر بدهد، سطوح مختلف نقاشی را با وسواس بسیار از نقوش نمادین و زینتی پر می‌کند (پاکباز، ۱۳۸۴: ۳۲).

شاید سرآغاز پر کردن صفحه و سطح مورد نظر از نقوش تکرار شونده با نقشمایه های گیاهی و حیوانی و هندسی به صورت زنجیر وار را از دوره‌ی ساسانی دانست. در این دوره بود که عناصر طبیعت و نقوش گیاهی با ساده سازی به نقوش تزئینی تبدیل شده اند. اصول گردش‌ها و روش استفاده از اسلیمی و ختایی در طی قرون بعدی و با تغییرات همچنان پایه‌ی نقوش تزئینی دوره های بعدتر بود (پازوکی، ۱۳۸۲: ۱۱۴).

در کل شالوده‌ی اصلی هنر نقاشی، ایرانی بر هنر تصویری ساسانی گذاشته شده است. از ویژگی‌های هنر تصویری ساسانی می‌توان به استفاده از رنگ‌های، تخت درخشان و متنوع، پرهیز از حجم سازی و سایه روشن و پرسپکتیو، عدم حضور منبع مشخصی از نور و سایه، یکسان بودن جایگاه و اهمیت انسان و طبیعت ساده سازی فرم‌ها، بی زمانی و بی مکانی و استفاده از شیوه‌ی خطی و دو بعدی اشاره کرد (دادور، معین الدینی، ۱۳۹۱: ۲۳).

نقاشی‌های بجا مانده از زمان ساسانیان

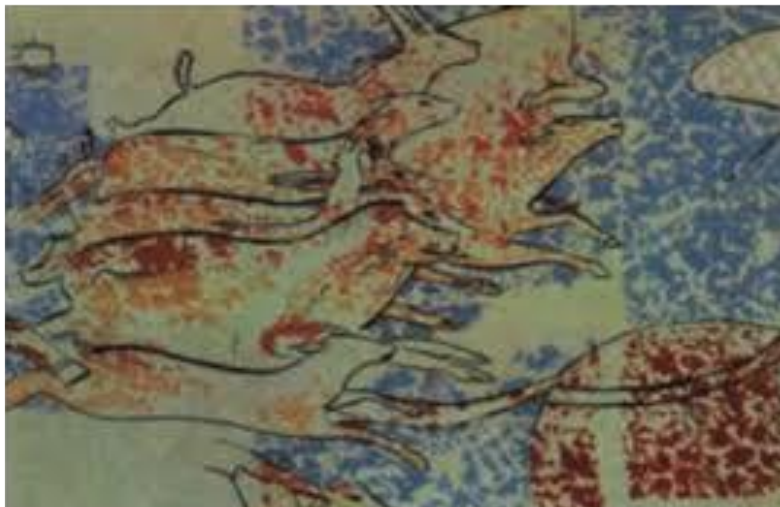
نقاشی‌های بجا مانده از دوران ساسانیان از لحاظ مکانی در دو گروه قرار می‌گیرند. نقاشی‌هایی که کاملاً در مکان‌هایی قرار دارند که تحت حکومت مستقیم ساسانیان بوده‌اند مانند دورا اورپوس در شرق سوریه، تیسفون در شرق عراق و سایر نقاط در ایران در محوطه‌هایی مثل شوش و ایوان کرخه در خوزستان حاجی آباد فارس و تپه حصار دامغان و کوه خواجه. اما گروه

دیگری از نقاشی‌ها هم وجود دارند که در مکان‌هایی یافت شده‌اند که زیر نظر حکومت‌های محلی همجوار دولت ساسانی اداره می‌شدند و تحقیقات ثابت کرده‌اند که هنر ساسانی بر هنر حکومت‌های محلی همجوار تا دوره‌ی اسلامی تاثیر گذار بوده است. مانند نقاشی‌هایی در غاری در قزلبیان افغانستان، نقاشی‌های صخره‌ای معابد بودایی در بامیان و دختر انوشیروان باز در افغانستان، نقاشی‌های دیواری سغدی در افراسیاب، پنجکنت و رخشا (د.والا، رضایی، ۱۳۸۸: ۹۰).

شوش

از نقاشی‌های بجا مانده ساسانی می‌توان به دیوارنگارهایی از شوش اشاره کرد که به قرن چهارم میلادی منسوب است که منظره‌ی شکار را به تصویر می‌کشد دو شکارچی چندین حیوان مختلف را تعقیب می‌کنند یکی از شکارچیان لباس بلندی به تن دارد که زربفت است. رنگ‌های این فرسک مختلف و در پس زمینه‌ای آبی نقاشی شده است (زمانی، ۱۳۹۰: ۲۰). تصویر این حیوانات بزرگتر از اندازه طبیعی تصویر شده‌اند با رنگ‌هایی مثل زرد و صورتی و آبی و قهوه‌ای تیره است. غنای رنگی زیبایی در این تصویر مشاهده می‌کنیم. بنظر می‌رسد صحنه‌های شکار حیوانات که از سرگرمی‌های مورد علاقه ساسانیان بوده، برای تزئین دیوارهای داخلی منازل اشخاص مهم نیز به کار می‌رفته است (همان).

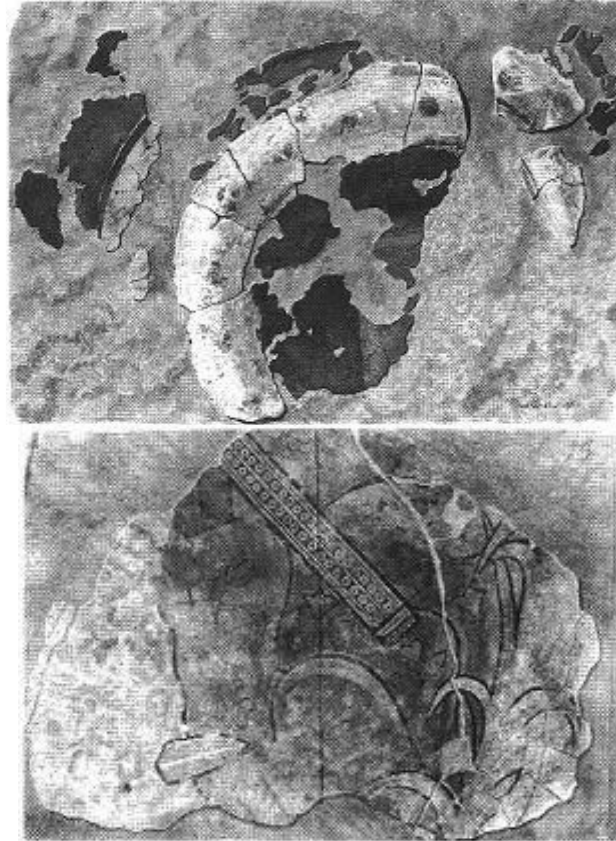
تصویر ۳: صحنه شکار، شوش، سده چهارم میلادی (پاکباز، ۱۳۸۴: ۶۸).

ایوان کرخه

ایوان کرخه توسط شاپور دوم ساسانی در سال ۳۴۱ م. بنا شده است و بیشتر یک عمارت پذیرائی بوده که خانواده‌های اشرافی و سلطنتی در آنجا همدیگر را ملاقات می‌کردند و به همین دلیل نقاشی‌های این عمارت هم جنبه‌ی تزئینی و هم ایدئولوژیکی داشته است و سعی در نشان دادن اعتبار و قدرت شاهان داشته است. چون نقاشی‌ها تکه تکه شده و در ابعاد کوچک کشف

شده به همین دلیل توصیف دقیق آنها امکان پذیر نیست اما در حالت کلی می توان گفت که بازهم نقش ها بزرگتر حدود دو برابر اندازه ی طبیعی کشیده شده و از رنگ هایی مثل سفید، زرد، سرخ شرابی صورتی قهوه ایی استفاده شده است (رضایی، ۱۳۸۸، ۹۹).

تصویر ۴: نمونه هایی از نقاشی ایوان کرخه (رضایی، ۱۳۸۸، ۹۹).

حاجی آباد

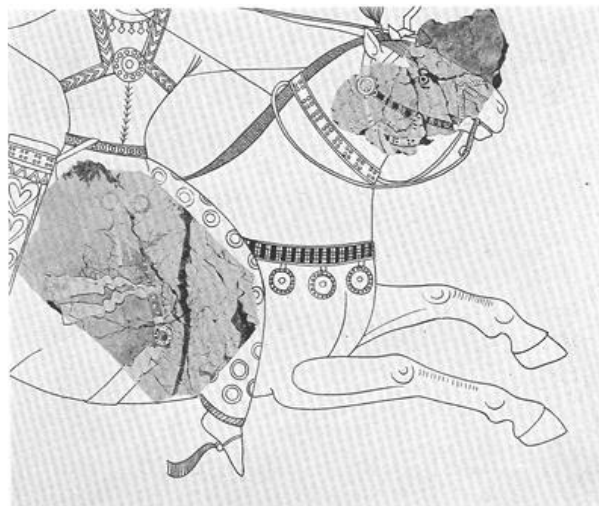
در عمارت حاجی آباد که هم دارای بخش های تشریفاتی و اداری و هم دارای بخش خصوصی و مذهبی است. نقاشی هایی در دیوار شمال شرقی یافت شده است. نقاشی ها یک صحنه ی سوار کاری و پنج شخص را نشان می دهند که یکی از این اشخاص در گوشه ی چپ با اندازه ایی بزرگتر نمایش داده شده است. چهار نفر دیگر که فقط سرهایشان در داخل کادرهایی در پائین صحنه نقاشی شده اند. این تصاویر با سکه های یافت شده و همچنین نیم تنه گچی یافت شده در بنا بهرام دوم کوشان شاه را نشان می دهد. به همین دلیل آذرنوش تاریخ این بنا و نقاشی ها را حدود ۳۶۹م حدس زده و صاحب تصویر مرد بزرگتر در نقاشی ها را احتمالاً فرمانروای کوشانی- ساسانی می داند. چون همانطور که می دانیم در اواخر سده ی چهارم میلادی قدرت شاهان ساسانی ضعیفتر شده بود و طبقه ی اشراف بیشتر امور را به دست گرفته بودند (آذرنوش، ۱۳۷۸).

تصویر ۵: چهره مرد پارسی در سده‌ی چهارم م عصر ساسانی در عمارت تل سفیدک " حاجی آباد (آذرنوش، ۱۳۷۸).

تپه حصار

در بنایی در تپه حصار که از خشت خام ساخته شده بود و دارای دو بخش خصوصی و رسمی بود تعداد نسبتاً زیادی نقاشی کشف شده است. این نقاشی‌ها که در اتاق‌های بخش رسمی قرار دارند روی گچ و با رنگ‌های قرمز و، لاک، اخراپی، آبی نقاشی شده اند (اشمیت و کیمبال، ۱۴۰۱).

تصویر ۶: نقاشی سوار کار ساسانی در کاخ تپه حصار (اشمیت و کیمبال، ۱۴۰۱).

تیسفون

در تیسفون در تل المعارید اتاقی با تزئینات نقاشی دیواری کشف شده است. همچنین گرمابه‌ایی با تزئینات بسیار غنی از نقاشی دیواری و همچنین از آثار دیگر تزئینی چون شیشه و موزائیک و پیکره‌های گچی یافت شده است. نقاشی‌های این منطقه در ابعاد طبیعی با چهره‌هایی تمام رخ و دست‌هایی برافراشته که به عقیده‌ی جنس کروگر نشان دهنده‌ی مذهبی بودن موضوع نقاشی‌ها است. این نقاشی‌ها با رنگ‌هایی زرد و آبی سیر و سیاه و در برخی موارد زراندود هستند.

دورا اور پوس

این شهر که در دوره‌ی سلوکی به عنوان یک پادگان و مرکز دفاعی بنا شده بود در زمان اشکانیان تبدیل به یک شهر شد. در سال ۲۵۶ میلادی که شاپور اول ساسانی شهر را تصرف کرد، شهر را از سکنه تخلیه کرد و آرام آرام این شهر تبدیل به خرابه شد دورا اوریوس به خاطر نقاشی‌های دیواریش مشهور است. در طول دوره‌های سلوکی و پارتی و همچنین استقرار رومی‌ها نقاشی دیواری همواره یکی از تزئینات اصلی بناهای این شهر بوده است. این نقاشی‌ها بیشتر از ترکیب عناصر و اندیشه‌های آرامی پارتی هلنی و رومی به وجود آمده اند. قدیمی ترین این نقاشی‌ها در بنایی اجری به سبک بناهای رومی یافت شده است. اگر چه شهر دورا اور پوس بیشتر یک شهر پارتی است و استقرار طولانی مدت ساسانی در آن وجود ندارد اما عناصر تصویری و شمایل نگارانه ی زیادی در این نقاشی وجود دارد که این نقاشی را به هنر ساسانی نسبت می‌دهد. اولین و مهمترین عنصر نوع پوشش است. شلوارهای گشاد و سبک که در هنگام تاخت و تاز باد می‌کردند. از لباس‌های دوران اولیه‌ی ساسانی است. همین طور تزئینات مربوط به اسب‌ها. همچنین وقتی به فضاسازی نقاشی نگاه می‌کنیم می‌بینیم که جامعه ساسانی را به تصویر می‌کشد. صحنه‌ی یک نبرد تن به تن پرتحرک با اسب‌هایی در حال تاخت و تاز ولی با این حال ویژگی‌هایی از قبیل تمام رخ بودن آرایش موی سرو یا ترسیم ساده سواران در حال سقوط از ویژگی‌های هنر پارتی است. این نقاشی دیوار اتاقی مهم را تزئین می‌کرد که اشخاص بلافاصله بعد از ورود به اتاق نظرشان جلب نقاشی می‌شد. به نظر میرسد شخصی نشسته بر تخت بزرگترین سوارکار با آثاری از یک دیهیم از شخصیت شاهی برخوردارند (د.والا، رضایی، ۱۳۸۸: ۹۱).

تصویر ۷: جنگ سواران، دورا اورپوس، سده سوم میلادی (د.والا، رضایی، ۱۳۸۸: ۹۰).

دیوارنگاره پنجکنت

نبرد سوارکار و اژدها، (احتمالا جنگ رستم و اژدها)، بخشی از دیوارنگاره پنجکنت علاوه بر تمام این ویژگی‌ها تأثیرات دو تمدن در نقاشی‌ها آشکار است: اول تمدن هندی از نظر نوع تصویرگری پیکره‌های نشسته و دوم تمدن رومی مانند تجسم خدایان یونانی (پوزئیدون و هرمس) در کنار پاشاهان ساسانی است (آژند، ۱۳۸۹، ۳۵).

تصویر ۸: دیوارنگاره پنجکنت ساسانی "نبرد سوارکار و اژدها" (آژند، ۱۳۸۹، ۳۵).

دیوارنگاره دختر انوشیروان

یکی از این نمونه ها در جایی به نام "دختر انوشیروان" پیدا شده که دیوارنگاری عظیمی بوده است (بوسایلی و شراتو، ۱۳۷۶، ۸۸). این دیوارنگاری صحنه ای از بار عام را به تصویر کشیده که بخش بیشتری از آن آسیب دیده ولی تصویر شاهزاده ای نشسته بر تخت به همراهی دوتن از ملازمانش باقی است. این تصویر با خطوط موکد و کلیه لوازم ضروری نقاشی دیواری اجرا شده است. حالت چهره پیکره ها تمام رخ است و ترکیب بندی آن طوری سامان یافته که طرح به راحتی از فاصله ای دور قابل رویت است (آژند، ۱۳۸۹، ۳۵).

دیوارنگاره های بامیان

حرکت سفرا، نقاشی از قصری در محوطه افراسیاب، قرن هفتم میلادی در دیوارنگاره های بامیان و کاکراک^۱ نیز تصویر بودیساتواها دارای خصوصیت ایرانی است به خصوص پیکره شکارچی درباری در کاکراک که به سده پنجم و یا ششم میلادی تعلق دارد. ویژگی های آن کاملاً ایرانی و ترکیب بندی های آن یکپارچه و منسجم است. پیکره ها طوری قرار گرفته اند که حالت قرینه پیدا کرده اند. نوارهای مقدس در آنها گرچه شکل سنگینی یافته ولی با نقوش خطی اجرا شده و با نمادهای دوره ساسانی نظیر خورشید و ماه تلفیق یافته است. تأثیر هنر ساسانی که احتمالاً از پایان قرن سوم شروع شده در درجه اول در جزئیات گوناگون تزئین و پس از آن در شمایل نگاری، جامه ها و حتی سبک نقاشی چهره نموده است (آژند، ۱۳۸۹، ۳۵).

نتیجه گیری

دوره ساسانی از درخشان ترین دوره های تاریخ فرهنگ و تمدن ایران از نظر ترویج هنرهای گوناگون است. در این دوره به دلیل وسعت شاهنشاهی که بر گستره وسیعی از جهان قدیم فرمانروایی می کردند، شاهد تنوع فرهنگی و اقلیمی و هنرهای رایج هستیم بخصوص در هنر نقاشی. نقاشی در دوره ساسانی از اهمیت بالایی برخوردار بوده است و دارای خصوصیت ها و ویژگی های بوده است، نخست آنکه به پیروی از هنر تصویرگری دیواری در دوره های قبلی خصوصاً اشکانی، این تصاویر نیز دارای کیفیتی در موضوعات باشکوه و شاهانه هستند. دوم تکنیک این دیوارنگاره ها، استفاده از رنگ های تخت، بدون سایه روشن و پرداخت رئالیستی، همراه با دورگیری های تیره است. خطوطی که برای دورگیری بکار رفته دارای ارزش خطی است و با زخیم و نازک شدن تلاش در نمایش حجم دارد. ویژگی سوم عدم عمق نمایی که به واسطه سطوح رنگ تخت تشدید می شود. ویژگی چهارم این تصاویر استفاده از تزئینات و جزئی نگری است؛ اکثر البسه با نقوش و ظرافت کاری پرداخت شده اند و در تزئینات نوعی واقع نمایی رعایت شده است؛ بدین معنا که برخی نقوش البسه، شباهت کاملی با سنت ها و نقوش پارچه های بجای مانده از ساسانی دارند. مانند دوره پارتی، موضوع اصلی و تکرار شونده بزم های شاهی و خصوصاً نقش های شکارگاه های پادشاهی است. ویژگی پنجم، تصاویر از کیفیتی پویا برخوردارند و اصولاً حالت حرکت چه در حیوانات وحشی و چه سوارکاران تصویر شده است. در کنار این تصاویر، بارعام های نیز از مجالس شاهانه تجسم شده اند که با به دلیل نوع نشستن و حالت های گفتمان بین دو تن، کیفیتی پویا دارند. ویژگی ششم در نوع تجسم صورت هاست که شاید به تقلید از هنر رومی، سه رخ تصویرگری شده اند. این نوع تصویر به واقع تغییری نو در نگرش ساسانی است و تا قبل از آن تلاشی برای بعد نمایی در چهره صورت نمی گرفت و چهره ها عمدتاً نیم رخ و یا تمام رخ تجسم می شد.

^۱ Kakrak

منابع

- آژند، یعقوب (۱۳۸۹). نگارگری ایران (پژوهشی در تاریخ نقاشی و نگارگری ایران). نشر دانشگاهی. تهران. ایران.
- اخوان‌اقدام، ندا (۱۳۹۶). بررسی ظروف فلزی ساسانی از دیدگاه نمادشناسانه، پژوهشکده هنر، فرهنگستان هنر. تهران. ایران.
- افشاری، سن (۱۳۹۰). هنر نقاشی ایران از آغاز تا اسلام، انتشارات پازینه.
- اشمیت، اریک و کیم بال، فیسک (۱۴۰۱) قصر ساسانیان تپه حصار دامغان، ترجمه حسن معمارزاده. نشریه انلاین مزدک نامه.
- انصاری، جمال (۱۳۸۵). تاریخ فرهنگ ایران از آغاز تا پایان عصر پهلویی، تهران. انتشارات سبحان نور.
- انواری، حسن (۱۳۸۲). فرهنگ سخن، جلد هشتم، انتشارات کوثر.
- بوسایلی، ماریو و امبرتو، شراتو (۱۳۷۶). هنر پارتی و ساسانی. ترجمه یعقوب آژند. نشر مولی. تهران. ایران.
- پازوکی، مهدی (۱۳۸۲). سیری در هنر نقاشی ایران، کتاب ماه هنر، آذر و دی ۸۲، شماره ۴۹ و ۴.
- پاکباز، رویین (۱۳۸۰). نقاشی ایرانی، زرین و سیمین.
- پاکباز، رویین (۱۳۸۶). دایره المعارف هنر
- پوپ، آرتور اپهام (۱۳۸۰). شاهکارهای هنر ایران، اقتباس و نگارش پرویز ناتل خانلری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- پوپ، آرتور اپهام (۱۳۸۷). شاهکارهای هنر ایران. ترجمه: پرویز ناتل خانلری. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- پوپ، آرتور اپهام و اکرم، فیلیس (۱۳۹۰). سیری در هنر ایران (از دوران پیش از تاریخ تا امروز)، ترجمه نجف دریابندری، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. تهران. ایران.
- دادور، ابوالقاسم، معین الدینی، محمد، عیار کاشانی، الهام (۱۳۹۱). بررسی تأثیرات نقاشی ساسانی بر دیوارنگارهای سغدی، نشریه هنرهای زیبا هنرهای تجسمی، زمستان ۹۱، دوره ۲۱، شماره
- د.والا (۱۳۸۸)، نقاشی دیواری دوره ساسانی در ایران، عراق و سوریه، ترجمه رضایی، ایرج، پژوهش‌های باستان شناسی مدرس، سال اول، پاییز و زمستان.
- رضایی، فائزه، ده‌پهلوان، مصطفی (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل سبک شناختی نقاشی‌های نیایشگاهی دوراوریوس، فصلنامه نگره، شماره ۱۰.
- ریاضی، محمدرضا (۱۳۸۳). طرح‌ها و نقش‌های دوران ساسانی. تهران: انتشارات گنجینه هنر.
- زمانی، عباس (۱۳۹۰). تأثیر هنر ساسانی در هنر اسلامی، ۹۰، انتشارات اساطیر.
- سلحشور، علی اصغر (۱۳۹۶). بررسی عناصر بصری و زیبایی شناسانه نقوش سفال‌های پیش از تاریخ ایران، پژوهش هنر. شماره ۱۱.
- فریه، ر.دبیلو (۱۳۷۵). هنرهای ایران، ترجمه پرویز مرزبان، فروزان.
- کفشچیان مقدم، اصغر، یاحقی، مریم (۱۳۹۱). بررسی عناصر نمادین در نگارگری ایران، فصلنامه علمی پژوهشی باغ نظر، سال هشتم، شماره نوزدهم.

- گرین، جان (۱۳۷۹). تاریخچه نقاشی دیواری، بی جا.
- علی خانی، مهناز (۱۳۹۲). سیر تاریخی دیوار نگاری در ایران، پژوهش هنر، سال اول، شماره ۱.
- معمارزاده، محمد (۱۳۸۸). نقاشی مانویان، کتاب ماه هنر، تیر ۸۸.
- معین، محمد (۱۳۸۶). فرهنگ معین (یک جلدی). تهران: نشر زرین.

سایت ها:

- <https://www.mazdaknameh.ir/Publish/PublishID/ArticleId/115>

A look at the place of painting in Iran during the Sasanian era

Mehrnaz Akhavanbazaz

Yaghoub Ebrahimi

**Master of Ancient Iranian Art History, Marlik
Institute of Higher Education, Nowshahr,
Mazandaran, Iran.**

**Assistant Professor, Art Department, Non-Profit
Marlik University, Nowshahr, Mazandaran, Iran.**

Abstract

Painting is the art of expression and ideas and emotions. Painting from the distant past has always played an effective role in the evolution of mankind. Painting is one of the earliest tools of communication and the oldest visual art of mankind, six times as old as written language. The art of painting has a history of ups and downs. This ancient art can be attributed to people who, at the dawn of human history, removed colorful cloaks from the Earth and played The Shape of the animals around them on the walls of caves. The active presence of this artistic medium in the field of art creation sometimes led to the creation of extraordinary Legends for painters and their paintings. The artist sometimes draws nature in such a way that it is more beautiful than nature, and sometimes using lines of clutter and even splashing paint, he shows all life with all his troubles, sorrows and failures. He knows how to portray the line, shape and color of his thoughts and minds. Iranian art is one of the richest artistic heritages in the history of the world. The Sasanian era is one of the most valuable periods in the history of Iranian art, which is considered as an excerpt from the art of all Iranian eras. The most characteristic of Sasanian art is its decorative motifs, where cultural and mythological facts have been the motivation for the emergence and manifestation of ideals. One of the manifestations of Sasanian art is the painting that is embedded in its art. The main objective of this study is to study the place of painting art in Iran during the Sasanian era, so this study is based on the nature of the type of historical research and on the method of the type of descriptive-comparative research. How to gather information in this research is by documentation.

Key words: art, painting, ancient Iran, Sasanian.